

FİDAN SADIQ QIZI NƏZƏRLİ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Nazarli.fidan1@gmail.com

ELLİPSİS VƏ MÜXTƏLİF NÖV MƏTNLƏRDƏ ONDAN İSTİFADƏ

Xülasə

Məqalə dilçilikdə universal dil hadisələrindən biri hesab edilən ellipsisə və onun müxtəlif mətn növlərində istifadəsinə həsr edilmişdir. Burada D.Kristal, R.Kraymz, C.Liç və digər mütəxəssislərin bu dil hadisəsi barədə baxışları təhlil edilir.

Ellipsisdən istifadə edilən mətn növləri arasında dram əsərlərinə, romanlara, povestlərə, hekayələrə rast gəlinir. Qeyri-bədii yazıda ellipslərdən buraxılmış sözləri göstərmək üçün istifadə olunduğu halda, dialoqda, xüsusi olaraq, personajın nitqinin sonunu göstərmək üçün onlardan istifadə edilir. Hekayə və dialoqlarda ellipsis “sükut anı”nı ifadə edir və bu, adətən “deyilməmiş nəyinsə” qaldığını bildirir. Bütün mətn növlərində ellipsis bildirmək üçün, əsasən iki durğu işarəsindən -tire və nöqtələr ardıcılığından istifadə edilir.

Bundan başqa, ellipsisə birbaşa, adətən əvvəlki kon-tekstdə əlaqəli struktura istinad etməklə tamamlana bilən struktur boşluğunun olduğu hallarda da rast gəlinir. Ellipsis tez-tez “nitqin kəskin şəkildə kəsildiyi və cümlənin yarımçıq qaldığı birləşdirici bir mexanizm” kimi görünür. Bəzən, yazıçılar ellipsisdən istifadə etmək əvəzinə təkrar sözlərin, bəndlərin və ya cümlələrin əvəzlənməsindən istifadə edirlər. Deməli, əsərin yazılması prosesi yazıçıya müxtəlif növ dil hadisələrini mətnin daha geniş tematik və struktur modelinin əsası kimi istifadə etməyə imkan verir. Bu baxımdan, mətnə ortaya çıxacaq ellipsisdən daha çox müxtəlif linqvistik hadisələrdən istifadə edilməsi hallarına çox rast gəlinir. Ümumiyyətlə, ellipsis istifadəsi bir tərəfdən mətnin formal xüsusiyyətlərinin təsviri ilə əlaqələndirilsə də, digər tərəfdən isə bu mətnin şərhilə və bu xüsusiyyətlərin funksional əhəmiyyəti ilə əlaqədar olur. Buna baxmayaraq, ellipsis ədəbiyyatın bütün formalarında geniş istifadə olunur.

Açar sözlər: *ellipsis, mətn, nöqtələr ardıcılığı, sintaqmatik əlaqə, paradiqmatik əlaqə*

“Ellipsis” universal dil hadisələrindən biridir və elmi-nəzəri ədəbiyyatda onun bir sıra tərifləri mövcuddur. D.Kristal ellipsis “qənaət, vurğu və ya üslub səbəblərinə görə strukturun bir hissəsinin buraxıldığı və kontekstin təhlilindən sonra bərpa edilə bilən” mexanizm kimi təyin etmişdir. Müəllifin tərfi ellipsis, “cümlənin hər hansı bir hissəsinin buraxılmasını əhatə edən bir termin” olduğunu iddia edir [3, s. 191]. “Longman” lüğəti isə ellipsisə, “söz və ya ifadələrin əvvəldən istinad edildiyi və ya qeyd edildiyi üçün lazımsız olduqları cümlələrdən kənarda qalan ifadələr”

yanaşmasını təqdim edir [10]. Başqa sözlə desək, tabesizlik əlaqəsi ilə bağlanmış budaq cümlədə (coordinated clause) iki eyni mübtədə olarsa, təkrara yol verməmək üçün onlardan biri ləğv olunur və bu hala ellipsis kimi yanaşılır. Məsəl üçün,

The children come at 10 o'clock and leave at 12 o'clock - Uşaqlar saat 10-da gəlib 12-də gedirlər.

Ellipsis daxilində linqvistik kontekst mühüm rol oynayır. R.Krayms bildirir ki, “konstruksiya digərinin təkrarı olduğu halda, ellipsis sintaqmatik əlaqələri nəzərdə tutur və bu təkrarlanan konstruksiya linqvistik kontekstdə bərpa oluna bilərsə, o zaman müəyyən şərtlər altında silinə bilər” [4, s. 35]. K.Qrant-Devi tərəfindən verilən izahatda ellipsisin mənası daha yaxşı anlaşılar: “Oxucular mətnə ideyaların nəzərdə tutulduğunu, lakin ifadə olunmadığını gördükdə onları əvəz edən ellipsisləri tanıyırlar və mətndəki ellipsləri yerlərinə yerləşdirə bilmədikdə onları öz şüurlarında zənn edirlər” [6, s. 4]. Buradan belə nəticə çıxartmaq olar ki, elliptik elementlər mənası mövzular haqqında olan əsas biliklər sayəsində bərpa edilə bilər və nəticə etibarilə bu cür biliklərin oxucudan oxucuya dəyişməsi mümkündür.

Ellipsisə digər yanaşma M.Halidey və R.Hasan [7, s. 144] tərəfindən göstərilmişdir. Onlar mətn daxilində ellipsis əlaqəsini, birləşdirici vasitələrdən biri kimi səciyyələndirərək, onu “lingvistik və ya qeyri-lingvistik kontekstdən mənalara bərpa oluna bilən söz və ya ifadələrin buraxılması” kimi təqdim edir. Beləliklə, ellipsis linqvistik elementlər arasında xüsusi bir əlaqə növü ifadə edir və o, vəziyyətlə ümumi əlaqəni və ümumi biliyi təmsil edir. C.Liç [9, s. 162] hesab edir ki, “ellipsis mesajı qısaldan, cümlələrin strukturunu daha sıx birləşdirən və məna əlaqələrinin daha asan qavranılmasını təmin edən abreviatura vasitəsi”dir. M.Halliday və R.Hasana görə, hər bir informasiya vahidi iki element əsasında qurulur:

a) birincisi, yeni elementdir ki, bu da nətiqin və ya yazıçının dinləyiciyə və ya oxucuya digər mənbələrdən məlum olmayan məlumatın təqdim edilməsini ifadə edir.

b) ikincisi, bəzi mənbələrdən, məsələn, ətraf mühətdən, vəziyyətdən və ya əvvəlki mətndən dinləyiciyə və ya oxucuya artıq məlum olan məlumatın nətiqin və ya yazıçının təqdimatını göstərən artıq məlum olan elementdir.

Hər hansı bir mətn növündə təqdim olunmuş məlumat adətən danışanla həmsöhbət arasında paylaşılan məlumatı təşkil edir ki, bu da yeni məlumatın əlaqələndirilə biləcəyi başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. Paylaşılan məlumat danışana və ya yazıçıya əvvəllər söylənilən və ya işarə edilən məlumatları buraxmağa, aşağıdakı nümunədə olduğu kimi diqqəti yeni materiala yönəltməyə imkan verir [7, s. 326].

A: Have you spoken to him?

B: (I have) Not yet (spoken to him).

Məsələ ilə bağlı D.Alerton bildirir ki, belə situasiyada danışan və dinləyici tərəfindən paylaşılan ümumi bilik mövcuddur. O, əlavə edir ki, “informasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi zamanı danışdığı maddələrə qənaətlə istinad edərək vaxt itkisinə yol verməmək üçün mesajı vacib olanla məhdudlaşdırmaq” prinsipinə əməl edilməlidir [1, s. 133].

Ellipsis daxilində əlaqələri iki səviyyədə - cümlə və mətn səviyyəsində olur. B.Tomasa görə cümlə səviyyəsində iki ellipsis əlaqəsi mövcuddur. Birincisi, lingvistik konstruksiya vahidləri arasında mövcud olan qrammatik münasibətləri ehtiva edən sintaqmatik əlaqələrdir. İkincisi isə öz yerlərini tuta bilən eyni səviyyəli faktiki baş verən elementlər arasında semantik asılılığı ehtiva edən paradiqmatik münasibətlərdir [14, s. 66].

M.Halidey və R.Hasan “ellipsisə təkcə cümlədaxili deyil, cümlələr arasındakı əlaqənin kəsişmə nöqtəyi-nəzərindən araşdırılmalı” olduğunu da qeyd edirlər. Buradan çıxış edərək, ellipsisə təkcə budaq cümlələr (clauses) arasında deyil, həm də cümlələr arasında rast gəlinməsinə vurğulamaq vacibdir və buna görə də bu tip ellipsis “əlaqələndirici (cohesive)” kimi qeyd olunur [7, s. 136]. Dilçilərin əksəriyyəti ellipsisə əsasən cümlədaxili əlaqələr baxımından diqqət yetirir, bu o deməkdir ki, bu növ ellipsisə budaq cümlələr arasında rast gəlinir və nəticədə isə o, cümlələrin birləşməsinə kömək etmir. Başqa sözlə, onu əlaqə yaratmayan ellipsis kimi təsvir etmək də olar. Təbii ki, ellipsis mətnin də formalaşmasına kömək edir və ellipsisin mətn funksiyası istinad zəncirini və əlaqələndirməni yaradır. M.Hoi ellipsis barədə aşağıdakı nöqtəyi-nəzərə malikdir:

“Ellipsis bir cümlənin strukturu natamam olduqda və çatışmayan element(lər) əvvəlki cümlədən birmənalı şəkildə bərpa oluna bildikdə baş verir” [8, s. 72]. Qeyd edək ki, müxtəlif mətn müəllifləri bu texnikadan öz yazılarında, yaratdığı əsərlərdə istifadə edirlər. Yazıçının bacarıqlı və məharətli olması, onun öz əsərlərində ellipsisdən uğurlu istifadə etməsinə gətirib çıxardır. Bacarıqlı yazıçılar bilərəkdən “nəyi bəyan edəcəklərini” və “nəyi kənarda qoyacaqlarına” qərar vermək iqtidarında olur. P.Lovinger öz lüğətində ellipsisə “kontekstdən başa düşülə bilən, cümləni tamamlayacaq sözün və ya sözlərin, buraxılması” kimi təyin edir. Bununla belə, o iddia edir ki, “bəzən dəqiq sözü(ləri) əlavə etməkdə çətinlik yaranır, çünki müəllif və ya natiq çoxlu, bəlkə də lazımlı sözü buraxır. Nəticədə, cümlə yöndəmsiz səslənir və ya hətta bizi hansısa fikri (sözü) təxmin etməyə məcbur edir” [11, s. 246].

Ellipsisin istifadəsi bir tərəfdən mətnin formal xüsusiyyətlərinin təsviri ilə, digər tərəfdən isə mətnin şərhə ilə və bu xüsusiyyətlərin funksional əhəmiyyəti ilə əlaqədardır. Ellipsis ədəbiyyatın bütün formalarında geniş istifadə olunsa da, digər əlaqələndirmə mexanizmləri arasında müxtəlif dərəcələrdə dəyişir.

Ən çox ellipsisdən istifadə edilən mətn növü kimi dram əsərlərini göstərmək olar. Dram əsərlərində ellipsisin geniş şəkildə istifadə olunmasını iki səbəblə əlaqələndirmək olar:

1) məlumdur ki, səhnə quruluşlu tamaşalar ellipsisin meydana gəlməsini asanlaşdırır.

2) pyeslər, ilk növbədə ellipsis tezliyini tələb edən uzun dialoqlardan ibarət olur.

Romanlara gəldikdə isə, onlarda ellipsisin istifadəsi dram əsərinə nisbətən daha azdır, çünki bu janr qısaltma və ya müxtəsərlikdən daha çox genişləndirmə və

nəqlətməyə əsaslanır. Roman oxucuları bunu sadəcə müşahidə etməklə açıq-aşkar görə bilər. Bununla belə, digər ədəbi janrlara nisbətən poeziyada ellipsis daha güclü (təsirli) görünür, çünki poetik dilin məhdudlaşdırılması buna səbəb kimi çıxış edir.

R.Altman “povest mətnini modulyasiyalarla birləşdirilən və xüsusi bir şəkildə düzülən fərdi vahidlər silsiləsi” kimi təyin edir [2, s. 26]. O qeyd edir ki, “hər bir povest mətni spesifik nümunəni nümayiş etdirir.” [2, s. 29]. Bundan əlavə, romanlar adətən başqa xüsusiyyətlərə malik olur, yəni onlar ümumiyyətlə nəticəyə qədər mənalı şəkildə qurulmuş epizodlara malikdirlər. Onlar adətən tək xarakterə və ya kiçik bir xarakter qrupuna və onların daxili inkişafına diqqət yetirirlər. Povest mətni özündə rəvayəti, yəni hekayəni izah edən bir ədəbi ünsiyyət növünü birləşdirir. Hekayə və ya povest yazıcının oxucuları məlumatlandırmaq, onları ardıcıl olaraq hadisələr zənciri ilə təmin etmək üçün istifadə etdiyi bir cihazdır.

Hekayə mətni linqvistik vasitələrə (ellipsis, təkrar və s.) görə fərqlənir. Povest və roman mətnlərində formallıq ümumi cəhət kimi görünür və onlarda ellipsdən az istifadə xarakterik xüsusiyyətdir. İki fərqli üsluba malik iki bədii mətn müqayisə edildikdə müəyyən bir linqvistik xüsusiyyət bir mətnə təqdim oluna bilər, digərində isə yox. Eyni xüsusiyyətin digərindən birində daha tez-tez görünməsi də mümkündür və ya hər ikisində təxminən eyni tezliyə malik ola bilər. “Müəyyən bir linqvistik xüsusiyyətin tezliyi B mətni ilə müqayisədə A mətnində əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir” [5, s. 127-135].

Bundan əlavə, dilin ayrı-ayrılıqda deyil, faktiki istifadə vəziyyətində mətn kimi fəaliyyət göstərdiyini də vurğulamaq vacibdir. Ellipsisə birbaşa, adətən əvvəlki kontekstdə əlaqəli struktura istinad etməklə tamamlana bilən struktur boşluğunun olduğu hallarda istinad edilir. Ellipsis tez-tez “nitqin kəskin şəkildə kəsildiyi və cümlənin yarımçıq qaldığı birləşdirici bir mexanizm” kimi görünür. Hadisələrin ardıcılığını qoruyub saxlamaqla, yazıçılar ellipsdən istifadə etmək əvəzinə bəzən təkrar sözlərin, bəndlərin və ya cümlələrin əvəzlənməsindən istifadə edirlər. Romanın yazılması prosesi yazıçıya müxtəlif növ dil hadisələrini mətnin daha geniş tematik və struktur modelinin əsası kimi istifadə etməyə imkan verir. Bu baxımdan, mətnə ortaya çıxacaq ellipsdən daha çox müxtəlif linqvistik hadisələrdən istifadə edilməsi hallarına daha çox rast gəlinir.

Qeyri-bədii yazıda ellipslərdən yalnız buraxılmış sözləri göstərmək üçün istifadə olunur. Amma dialoqda, xüsusi olaraq, personajın nitqinin sonunu göstərmək üçün ellipsis işlədilir. Belə mətnlərdə ellipsdən sonra məsafə qoymağa ehtiyac duyulmur. Bir qayda olaraq, hekayə və dialoqlarda ellipsis “sükut anı”nı ifadə edir. Bu, adətən “deyilməmiş nəyinsə” qaldığını bildirir.

“Hang on, don’t go yet! I want to know —” But Mrs. Figg had already set off at a trot, carpet slippers flopping, string bag clanking. —“Dayan, hələ getmə! Mən bilmək istəyirəm —” Amma xanım Fiqq artıq sürətlə yola düşmüşdü, xalıdan olan tərləkləri sürüşə-sürüşə, ipli çantası cingildəyə-cingildəyə [12, s. 2410].

"I didn't!" Harry said sharply, as Aunt Petunia let out a wail and Uncle Vernon raised his fists. "I didn't do anything to him, it wasn't me, it was –" – "Petuniya xala fəryad edəndə və Vernon dayı yumruqlarını qaldıranda, Harri kəskin şəkildə dedi: "Mən etmədim!". "Mən ona heç nə etmədim, mən deyildim, – idi [12, s. 26].

Birinci nümunə "təklif və ya dəvət" mənasında ola bilər. İkincisi daha çox "qərarlılığı" bənzəyir. Ellipsislərdən danışmada dramatik effekt əldə etmək üçün "geri qaldıqda", "tərəddüd etdikdə" və ya "fəsilə verdikdə" istifadə edilə bilər.

Fred's words took a moment to penetrate Mrs. Weasley's preoccupation about pajamas. "His . . . but . . . Ron, you're not. . . ?" Ron held up his badge. - Xanım Uizlinin pijama qayğısına daxil olmaq üçün Fredin sözləri bir an uzandı. "Onun . . . amma . . . Ron, sən . . . deyil (yox). . . ?" Ron nişanını qaldırdı [12, s. 163].

Dialoqun genişlənməsi (dialoq xəttinin ortasında) yer alan ellipsislər danışmanın bir anlıq danışğını/nitqini dayandırdığını göstərir. Məsələn üçün,

"Do you know of any good places to hike around the Illinois Valley?" he asked. "Hmm, let me think . . . the best place around here is Starved Rock State Park," I said. – "İllinoys Vadisi ətrafında gəzmək üçün yaxşı yerlər bilirsinizmi?" – deyərək o, soruşdu. "Hmm, qoy fikirləşim . . . burada ən yaxşı yer Starved Rock Dövlət Parkıdır" dedim [12, s. 182].

Moody's electric-blue eye swiveled upward and stared fixedly through the ceiling of the kitchen. "Drawing room . . ." he growled, as the pupil contracted. - Mudinin mavi-elektrikli gözü yuxarıya doğru bəzəldi və mətbəxin tavanına zilləndi. "İstirahət otağı . . ." göz bəbəyi daraldıqca, o, hönkürdü [12, s. 271].

"Desk in the corner? Yeah, I see it. . . . Yeah, it's a boggart. . . . Want me to go up and get rid of it, Molly?" – Masa küncdə? Bəli, görürəm.... Bəli, bu, damda-bacadır Yuxarı qalxıb ondan qurtulmağımı istəyirsən, Molli?[12, s. 169].

Mətnlərdəki dialoq xəttinin sonundakı ellipsislər natiqin öz ifadəsini tamamlamadan ləngidiyini də göstərir:

ALBUS: I thought you'd send an owl... (Mən fikirləşdim ki, sən bayquş göndərəcəksən...)

SCORPIUS: I couldn't work out what to say. (Nə deyəcəyimi bilmədim.)

ALBUS: And now I don't know what to say (Və indi bilmirəm ki, nə deyim...)

SCORPIUS: Say nothing. (Heç nə demə.)

ALBUS: Is there anything . . . ? (Nəsə bir . . . var?)

SCORPIUS: Come to the funeral. (Dəfnə gəl.)

ALBUS: Of course. (Əlbəttə). [12, s. 28].

Mətnlərdə çox sayda ellipsisdən istifadə olunması halları onların təsirinin azalmasına gətirib çıxardır. Belə ki, ellipsislərdən, daha çox, dialoqun kəsilməsini həqiqətən vurğulamaq lazım gəldiyi zaman istifadə etmək daha məqsədəuyğun olardı.

Mətnlərdə ellipsisləri işlədərkən, bəzi durğu işarələrindən istifadə edilir. Onlardan biri tiredir. Unutmayaq ki, tire işarəsindən dialoqun kəsilməsini bildirmək üçün də istifadə etmək olar. Ellipsislər adətən dialoq xəttinin əvvəlində istifadə edilmir. Əgər danışmazdan əvvəl danışanın ləngidiyini bildirmək lazımdırsa, bunu dialoqdan əvvəl və ya sonra təsviri mətn vasitəsilə vermək mümkündür. Misal üçün:

Malfoy's head jerked forward as the mud hit him; his silverblond hair was suddenly dripping in muck. - (Palçıq ona dəyəndə, Malfoyun başı irəli atıldı; onun gümüşü-sarı saçlarından peyin damcılayırdı.)

"What the — ?" (Bu nə —?)

Ron had to hold onto the fence to keep himself standing, he was laughing so hard. Malfoy, Crabbe, and Goyle spun stupidly on the spot, staring wildly around, Malfoy trying to wipe his hair clean. - (Ron hasardan tutdu ki, ayaq üstə dura bilsin, o elə bərkdən gülürdü ki. Malfoy, Krab və Qoyl yerindəcə axmaqcasına fırlanırdı, Malfoy isə saçlarını çırpmağa çalışırdı.)

"What was that? Who did that?" - (Bu nə idi? Onu kim elədi?)

"Very haunted up here, isn't it?" said Ron, with the air of one commenting on the weather- (Ron havanı şərh edirmiş kimi dedi: "Bura çox pisdir, deyilmi?") [12, s. 280].

Ellipsislə işlənən digər durğu işarəsi ardıcıl nöqtələrdir. Ellipsis nöqtələrini mətnlərdə necə yerləşdirmək məsələsinə gəldikdə, əsasən üslub bələdçisi və ya nəşirin təlimatlarına əməl etmək lazımdır. Onlar olmadığı təqdirdə isə, əsərdə və ya mətndə ardıcılığı qorumaq üçün bir format seçmək lazımdır. Belə hallarda, mətnlərdə, ellipsis nöqtələrini yerləşdirmək üçün iki ümumi formatdan istifadə olunur:

- hər bölgüdən əvvəl və sonra bərabər məsafəli boşluqlarda qoyulan nöqtələr (məsələn, *"Hello. . . . there"*) və ya

- hər bölgüdən əvvəl və sonra məsafəsiz qoyulan nöqtələr (məsələn, *"Hello..... there"*).

Mətnlərdə istifadə edilən sitatlarda isə ellipslər üçün ardıcıl nöqtələrarası məsafə də vacibdir; lakin sitatlar üçün təlimatlar daha konkretdir, çünki ellipslər dialoqdan fərqli olaraq sitatlarda daha çox funksiya yerinə yetirir. "Bir problem üzərində düşünən və ya çətin bir söhbətdə çaşqınlıq vəziyyətində olan bir personajı" göstərmək zərurəti yarandıqda, ellipsislər istifadə edilməli ən effektiv vasitə hesab edilir. L.K.Roulinqin *"Harry Potter and Cursed"* adlı dram əsərindən aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq:

AMOS (finally showing emotion): My son - my son was the best thing that ever happened to me — and you're right, it was an injustice — a gross injustice. If you're serious . . . - (Mənim oğlum – mənim oğlum həyatımda başıma gələn ən yaxşı şey idi – və sən haqlısan, bu ədalətsizlik idi – kobud ədalətsizlik. Əgər sən ciddiənsən . . .)

ALBUS: We're deadly serious. - (Biz tamamilə ciddiyyik.)

AMOS: This is going to be dangerous. - (Bu təhlükəli olacaq.)

ALBUS: We know. - (Biz bilirik.)

SCORPIUS: *Do we? - (Bilirik?)*

AMOS: *Delphi — perhaps if you were prepared to accompany them? - (Delfi – bəlkə də, əgər səni onu müşayiət etmək üçün hazırlayıblarsa?)*

DELPHI: *If that would make you happy, Uncle. - (Əgər bu sizi xoşbəxt edəcəksə, Dayı.) [12, s. 55].*

Ellipsis bədii mətndəki cümlələrdə həyəcanı mükəmməl şəkildə çatdırmaqla bilən vasitə hesab edilir. L.K.Roulinqin “*Harry Potter and the Order of the Phoenix*” romanından seçilmiş və ellipsisi əks etdirən ikinci nümunəyə nəzər salaq.

Harry and Ron stared at her with a mixture of amazement and admiration. They had never heard Hermione speak to a teacher like that before. Professor Trelawney chose not to reply. She lowered her huge eyes to Harry's cup again and continued to turn it. – (Harri və Ron təəccüb və heyranlıq qarışıq bir hisslə baxırdı. Onlar əv-vələr heç vaxt Hermionun bir müəllimlə belə danışdığını eşitməmişdilər. Professor Triloni cavab verməməyi seçdi. O, iri gözlərini yenidən Harrinin fincanına endirdi və onu fırlatmağa davam etdi) [12, s. 55].

“The club . . . an attack. Dear, dear, this is not a happy cup. . . .” (Klub . . . hücum. Əzizim, əzizim, bu xoşbəxt fincan deyil . . .).

“I thought that was a bowler hat,” said Ron sheepishly. (Mən fikirləşdim ki, o, bouler şlyapasıdır).

“The skull . . . danger in your path, my dear. . . .” (Kəllə . . . sənin yolunda təhlükədir, mənim əzizim . . .).

Oxucuya personajın dialoqunun bitmək üzrə olduğunu və ya cümlənin ortasından başladığını bildirmək üçün də mətnlərdə ellipsislərdən istifadə etmək mümkündür:

As Harry entered Flourish and Blotts, the manager came hurrying toward him. – (Harri Floriş və Blotsa girəndə, menecer tələsərək ona tərəf gəldi).

“Hogwarts?” he said abruptly. “Come to get your new books?” - (O, kobud şəkildə dedi: Hoqvarts? Yeni kitabını götürməyə gəlmisən?)

“Yes,” said Harry, “I need -” - (“Bəli”, Harri dedi, “Mənim - ehtiyacım var”).

“Get out of the way,” said the manager impatiently, brushing Harry aside. He drew on a pair of very thick gloves, picked up a large, knobbly walking stick, and proceeded toward the door of the Monster Books' cage. – (Harrini kənara itələyərək, menecer səbrsiz halda dedi: “Yoldan çəkil”. Bir cüt çox qalın əlcəyi əlinə çəkdi, başı yumru iri əsasını əlinə götürdü və Monsr Buk qəfəsinin qapısına tərəf irəlilədi.) [12, s. 52].

Ellipsislərdən bir çox ssenaristlər əsərlərindəki səhnə təsvirində də istifadə edirlər. Məsələn, Barri Cenkins “*Moonlight*” ssenarisində rejissor jarqonundan istifadə etmədən kamera çəkilişlərini təklif etmək üçün səhnə təsvirində ellipsislərdən istifadə etmişdir: J.K.Roulinqin “*Harry Potter and the Order of the Phoenix*” əsərində insan halının təsviri zamanı işlədilən ellipsislərə nəzər salaq:

He had hurried straight toward row number ninety-seven, turned left, and ran along it. . . . It had probably been then that he had spoken aloud. . . . Just a bit farther . . . for he could feel his conscious self struggling to wake . . . and before he had reached the end of the row, he had found himself lying in bed again, gazing up at the canopy of his four-poster. – (O, düz doxsan yeddinci sərəf tələsdi, sola dönüb sərə boyu qəçdi. . . . Bu, yəqin ki, o, ucadan dənışən zəmə olmuşdu . . . Bir əz də əzəğə . . . çüinki o, şüurunun özüni öyətmaq üçün mübərizə əpərdiğini hiss edə bilirdi . . . və o, cərgənin sonuna çatmamış, özüni yenidən çərpəyidə əzənmiş, dörd dirəkli çətəlvərinə bəxən gördü)[12, s. 682].

Beləliklə, ellipsis hərəkəti sürətləndirmək üçün istifadə edilən dramatik bir texnika hesab olunur. Söhbətdə tez-tez sual-cavab tərzinə görə və hərəkətin baş verdiyi mərhələnin mövcudluğuna görə dramatik mətnlərdə ellipsisin mühüm rol oynadığı bir reallıqdır. Dramatik mətnlərdə qeyri-rəsmiliyin istifadəsi ellipsisin istifadəsi-ni vurğulayır, belə ki, söhbətlərdə nətiqlər öz nitqlərində qısa və yığcam olmağa çalışırlar. Bunun da səbəbi odur ki, onlar yorucu təkrarlardan və dərıxdırıcı izafilikdən (artıqlıqdan) qəçmaq üçün ellipsisdən istifadə edirlər. Povest mətnlərinə gəldikdə isə, onlara formallıq xas olduğundan, romanlarda ellipsisdən əz istifadə xarakterik hal hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Allerton D.J. Essentials of Grammatical Theory: A consensus View of Syntax and Morphology. London: Routledge. 1979. 298 p.
2. Altman R. A theory of narrative. New York: Columbia University Press. 2008. 392 p.
3. Crystal D. Rediscover Grammar. Harlow: Pearson Education. 2004. 256 p.
4. Crymes R. Some systems of Substitution corrections in Modern American English. The Hague: Mouton. 1968. 93 p.
5. Enkvist N.E. Linguistics and Stylistics. The Hague: Mouton. 1973. Pp. 127-135
6. Grant-Davie K. "Functional Redundancy and Ellipsis as Strategies in Reading and Writing." Journal of Advanced Composition. 109 No. <http://www.journals.jac.gsu.edu/jac/15.3/Article> (accessed at Nov. 25, 2014).
7. Halliday M. A. K. and Hasan R. Cohesion in English. London: Longman. 1976. 392 p.
8. Hoey M. On the Surface of Discourse. London: Allen and Unwin. 1983. 112p.
9. Leech G. English Grammar for Today. London: Macmillan Education Ltd. 1982. (2012). 236 p.

10. Longman dictionary of contemporary English. Harlow [England]: Longman. 1313 p.
11. Lovinger P. The Penguin Dictionary of American English Usage and Style. New York: Penguin Group. 2002. 512 p.
12. Rowling J.K. Harry Potter and the Order of the Phoenix (chapter 2 p. 2410
13. The Chicago Manual of Style, 17th ed. Chicago: University of Chicago Press, 2017. 1341
14. Thomas B. Fictional dialogue: Speech and conversation in the modern and postmodern novel. Lincoln and London: University of Nebraska Press. 2012. 232 p.

ELLIPSIS AND ITS USAGE IN DIFFERENT TYPES OF TEXTS

SUMMARY

The article deals with ellipsis, which is considered one of the universal language phenomena in linguistics, and its use in different types of texts. The viewpoints of D.Crystal, R.Crymes, G.Leech and other specialists on this language phenomenon are analyzed here.

Dramas, novels, narratives, and stories are among the types of texts that use ellipsis. While in non-fiction writing, ellipses is used to indicate omitted words, dialogue uses them to indicate the end of a character's speech, specifically. In stories and dialogues, ellipsis represents a "moment of silence" that usually means "something left unsaid". In all types of text, two punctuation marks - a dash and a sequence of periods - are used to indicate ellipsis.

In addition, ellipsis is also found in situations where a structural gap that can be filled directly, usually by referring to a related structure in the previous context. Ellipsis is often seen as "a connective device by which speech is abruptly interrupted and a sentence is left unfinished." Sometimes, instead of using ellipsis, authors use the substitution of repeated words, clauses, or sentences. Thus, the process of writing a novel allows the writer to use different types of linguistic phenomena as the basis of a larger thematic and structural pattern of the text. In this regard, there are many cases of using different linguistic phenomena rather than ellipsis that will appear in the text. In general, the usage of ellipsis is related to the description of the formal features of the text on the one hand, but on the other hand, it is related to the interpretation of this text and the functional significance of these features. Nevertheless, ellipsis is widely used in all forms of literature.

Key words: *ellipsis, text, sequence of points, syntagmatic relation, paradigmatic relation*

ЭЛЛИПСИС И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В РАЗНЫХ ТИПАХ ТЕКСТОВ (РЕЗЮМЕ)

Статья посвящена эллипсису, одному из универсальных языковых явлений в лингвистике, и его использованию в разных типах текстов. Здесь рассматриваются взгляды Д.Кристалла, Р.Крымза, Дж.Лича и др. на это явление.

Драматические произведения, романы, повести и рассказы находятся на основе текста с эллипсис. В то время как эллипсис используется для пропущенных слов в документальной литературе, в диалогах они используются, в частности, для обозначения конца речи персонажа. В повествовании и в диалогах эллипсис представляет собой «момент молчания», что означает «что-то, что осталось недосказанным». Во всех типах текста для обозначения эллипсиса используются два знака препинания - тире и последовательность точек.

Кроме того, эллипсис также встречается в ситуациях, когда структурный пробел можно заполнить напрямую, обычно ссылаясь на родственную структуру в предыдущем контексте. Эллипсис часто рассматривается как «связующее средство, с помощью которого речь резко прерывается, а предложение остается незавершенным». Иногда вместо эллипсиса авторы используют замену повторяющихся слов, предложений или предложений. Таким образом, процесс написания романа позволяет писателю использовать разные типы языковых явлений как основу более крупной тематической и структурной схемы текста. В связи с этим существует множество случаев употребления различных языковых явлений, а не эллипсиса, который будет фигурировать в тексте. С одной стороны, в целом употребление эллипсиса связано с описанием формальных признаков текста, а с другой стороны, оно связано с интерпретацией этого текста и функционального значения этих признаков. Тем не менее эллипсис широко используется во всех формах литературы.

Ключевые слова: *эллипсис, текст, последовательность точек, синтагматическое отношение, парадигматическое отношение*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.11.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.11.2022

Rəyçi: fil.elm.doktoru, professor Azad Məmmədov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur